

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA NUTQNING O'ZIGA XOS SIFATLARI

Lapasova Go'zal Unarboy qizi

Nurullayeva Bikajon

*Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti Boshlang'ich ta'lim nazariyasi va metodikasi kafedrası
o'qituvchisi*

*Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 4-kurs
talabasi nurullayevabikajon88@gmail.com*

Annotatsiya: Maqolada ko'rib chiqilayotgan hodisaning zamonaviy konsepsiyasini tashkil etuvchi nutq madaniyatining me'yoriy, kommunikativ va axloqiy jihatlari tahlili mavjud. Muallif ta'rifi ko'ra, nutq madaniyati o'qish madaniyati, matn bilan ishlash madaniyati, axborot madaniyati bilan birga shaxsning til madaniyati va nutqning sifatlarini to'g'ri tashkil etish haqida ma'lumot berildi.

Kalit so'zlar: nutq sifatlari, nutqning to'g'riligi, nutqning o'rinliligi, nutqning aniqligi, nutqning mantiqiyiligi, nutqning sofliigi, nutqning boyligi, nutqning ifodaliligi, nutqning ta'sirchanligi.

KIRISH

“Nutq madaniyati” muammosi tilshunoslarning eng murakkab va dolzarb muammolaridan biridir. Inson taraqqiyotini til va madaniyatsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Lingvistik ong til orqali madaniyat bilan uzviy bog'liqdir. Eng yaxshi mahalliy o'qituvchilar ta'limni o'quvchilarning umumiy madaniy, shaxsiy rivojlanishiga yo'naltirishga, ular uchun tilning kognitiv, kommunikativ, epistemik funksiyalarini ochib berishga, o'rganishni madaniy jihatdan to'yingan qilishga intilishlari bejiz emas

Ushbu yondashuv fanni til, ong va madaniyat muammolarini keyingi tadqiq qilishga, ularning o'zaro ta'sir darajasi bog'liq bo'lgan omillarni aniqlashga qaratilgan. “Nutq madaniyati” fenomeni integrativ shakllanish bo'lib, bizning ta'rifimiz bo'yicha “o'qish madaniyati”, “matn bilan ishlash madaniyati” va “axborot madaniyati” kabi konstruksiyalarni o'z ichiga oladi.

Madaniy nutq qator o'ziga xos sifatlarga ega. Nutq bu sifatlarga ega bolsagina, uni madaniy nutq deyish mumkin. Nutq har tomonlama madaniy bo'lishi uchun uning oldiga tegishli talablar qo'yiladi. Bu talablar nutqning asosiy sifatlari, xususiyatlari deb yuritiladi. Mutaxassislar nutqning to'g'riligi, aniqligi, mantiqiyiligi, ta'sirchanligi, ifodaviyligi, tozaligi, boyligi, o'rinliligi va maqsadga muvofiqligini uning asosiy xususiyatlari sifatida ajratishadi. Quyida ulardan eng muhimlariga to'xtalib o'tamiz.

Nutqning to'g'riligi. Nutqning adabiy me'yorlar (fonetik va talaffuz, leksik va imlo, grammatik va uslubiy)ga qat'iy mos bo'lishi - madaniy nutqning asosiy sifati. Har qanday to'g'ri nutq madaniy bolavermaydi, shu boisdan, adabiy nutq me'yorlari ishlab chiqilgan. Bu haqida rus tilshunosi S.I.Ojegov shunday degan edi: “Yuksak nutq madaniyati - kishining o'z fikrini til vositalari orqali to'g'ri, aniq va ta'sirchan ifodalay olishi. To'g'ri nutq amaldagi adabiy til me'yorlariga rioya qilib tuziladi.

Til me'yorlari - bu ijtimoiy-nutqiy amaliyot (badiiy adabiyot, o'qimishli kishilar nutqi, sahna nutqi, OAV) da til jamiyati tomonidan qabul qilingan talaffuz, imlo, grammatik va

soʻz qoʻllash qoidalari. Yuksak nutq madaniyati til meʼyoriga amal qilishdangina iborat emas. U ayni paytda oʻz fikrini ifodalashning nafaqat aniq, balki eng taʼsirchan va oʻrinli vositalarini ham topa olish mahoratini ham qamrab oladi”. Nutqning toʻgʻriligi uning asosiy xususiyati boʻlsa-da, yagona va hal qiluvchi sifat emas. Har qanday toʻgʻri nutq boshqa sifatlardan xoli boʻlsa, madaniy nutq sanalmaydi. Madaniy nutqqa bosqichma-bosqich erishib boriladi. Birinchi bosqich nutqning toʻgʻriligi boʻlsa, boshqa sifatlarning uning orqasidan ergashadi.

Rus tilshunosi L.I.Skvorsov adabiy til va undan foydalanish malakasini egallashni ifodalaydigan umumiy “nutq madaniyati” tushunchasini “nutqning toʻgʻriligi” va “nutq madaniyati” qismlariga ajratish lozimligini taʼkidlaydi. Unga koʻra, quyi bosqich - nutqning toʻgʻriligi.

Nutq madaniyatining birinchi bosqichida nutqning zaif meʼyorlari taʼlim oluvchiga singdiriladi. Bu meʼyorlar sheva meʼyorlari, boshqa tillar taʼsirida yuz bergan soʻzlashuv meʼyorlari, jargon va argonik meʼyorlardir. Senga bitta gapirn bor, poyezdga aytaman gapida keyingi joʻnalish kelishigi shakli qoʻllanishi maʼlum bir hudud uchun xos boʻlgan holat hisoblanadi. Yoki ukamni daftari kabi birikmalarda qaratqich kelishigi shaklining tushum kelishigi oʻrnida qoʻllanishi qaysidir sheva uchun meʼyor.

Bu meʼyor asosida adabiy mutqda gapirish hollari uchrab turadi. Nutqning kuchli meʼyorlari mustahkam boʻlib, tashqi taʼsirlarga berilmaydi. Masalan, tushum kelishigi oʻrnida joʻnalish kelishigini qoʻllash holati yoʻq. “Nutqning toʻgʻriligi - deb yozadi rus olimi V.G.Kostomarov, -madaniy nutqning zarur va birinchi sharti boʻlib, adabiy nutqning amaldagi meʼyoriga qatʼiy mos kelishini, joriy talaffuz, imlo, lugʻaviy va grammatik meʼyorlarni puxta egallasmi bildiradi”. Nutq toʻgʻriligini taʼminlashda quyidagi meʼyorlarga amal qilinadi:

- urgʻu meʼyori;
- lugʻaviy meʼyor;
- uslubiy meʼyor;
- grammatik meʼyor.

Maʼlumki, rus va boshqa koʻplab flektiv tillarda soʻzdagi urgʻuning koʻchishi koʻp hollarda maʼnoning oʻzgarishiga olib keladi. Bu tillarda urgʻuga eʼtibor bermaslik natijasida nutqdagi ifodalarning toʻgʻriligi buziladi. Biroq oʻzbek tilida olma - olma, hozir - hozir, yigitcha - yigitcha, oʻquvchimiz - oʻquvchimiz, bogʻlar - bogʻlar, yangi - yangi kabi qator soʻzlarda urgʻuning bir boʻgʻindan ikkinchi boʻgʻinga koʻchirilishi meʼyor buzilishi sezilmaydi. Oʻzlashma soʻzlardagi urgʻuni toʻgʻri qoʻymaslik natijasida madaniy nutqqa putur yetadi. Masalan, nazariya, sintaksis, metafora, shaxmat, tire kabi soʻzlarda urgʻu oʻzbek tiliga xos boʻlmagan oʻrinlarga tushadi va natijada buni bilmagan kishi nutqida notoʻgʻrilik sodir boʻladi. Mantiqiy urgʻuni notoʻgʻri qoʻyish natijasida gap mazmuni oʻzgarib ketishi mumkin.

Ayrim oʻzlashma soʻzlardagi unlilarni oʻz tilidagidek talaffuz qilish natijasida ham nutq meʼyoriga rioya qilmaslik kelib chiqadi. Masalan, Moskva, tonna, post, voleybol kabi soʻzlardagi ajratilgan oʻtovushlari oʻzbek tilidagi aʼtovushiga moyil talaffuz qilinishi meʼyoriy.

Ayrimlar boshqa tillardan o'zlashgan direktor, traktor, diktor, doktor so'zlaridagi oxirgi bo'g'indagi o tovushlarini talaffuz qilishga urinishi natijasida me'yorni buzib qo'yadi. Shuningdek, ayrimlar boshqa tildagi so'zni o'sha tildagidek talaffuz qilishga madaniylik belgisi sifatida qarashadi: yanvar (yinvar), fakultet (fikultet), dekan (dikan) kabi. Bu ham to'g'ri talaffiz emas.

So'zlarning ma'nosini bilmasdan qo'llash, eskirgan so'zlarni mavjud so'zlar o'rnida ishlatish, o'zbek tilida mavjud me'yoriy so'zlar o'rnida nomaqbul variantlarini ishlatish kabilar natijasida lug'aviy me'yor buziladi. Grammatik me'yorga rioya qilish deganda, gap tuzish qoidalaridan to'g'ri foydalanish, so'zga grammatik qo'shimchalarni qo'shishda xatoga yo'l qo'ymaslik, kelishik qo'shimchalarini o'z o'rnida qo'llash, ega va kesimning mosligiga rioya qilish, ikkinchi darajali bo'laklarni to'g'ri ishlatish, so'zlarning bog'lanish qonuniyatlariga amal qilish kabilar tushuniladi. Muloqot jarayonida bunday grammatik me'yorlarga amal qilmaslik natijasida nutqning to'g'riligi buziladi.

Nutqning aniqligi. Nutqning aniqligi deganda, ishlatilgan til birliklarining o'zi ifodalayotgan voqelikka mutlaqo mos va to'g'ri kelishi tushuniladi. Aniqlik nutqning muhim fazilatlaridan biri bo'lib, qadimdan ma'lumki, g'arb mutafakkirlari ham, Sharq olimlari ham aniqlikni nutq sifatlarining birinchi sharti deb hisoblanganlar. Agar nutqning to'g'riligini ta'minlashda faqat lisoniy omillarning to'g'ri qo'llanilishi zaruriy belgi sifatida qaralsa, nutqning aniqligi deganda, uning shakllanishiga xizmat qiluvchi nolisoniy holatlar ham nazarda tutiladi.

Bu, eng avvalo, tilning tafakkur bilan birligidir. Chunki nutqning aniqligi tushunchasi ostida tabiat va jamiyatdagi narsa va hodisalar bilan ularning nutqdagi atamasi orasidagi mutanosiblik tushuniladi. Shu ma'noda B.N.Golovin aytganidek, "aniqlikni "nutq—tafakkur—voqelik" zanjiri asosida belgilash mumkin". Borliqdagi voqea-hodisalar har bir tilda o'z ifodasiga ega. Lisoniy ifoda yordamida ular inson tomonidan anglanib, idrok etiladi, fikr almashinadi. Nutqning aniqligi deyilganda, til va borliqning nutqdagi aniq muvofiqligi tushuniladi: "Agar inson tafakkurining eng yuksak yutuqlari, eng chuqur bilimlari so'zda aniq va ochiq-oydin ifodalanmagan bo'lsa, ular baribir odamlarga noma'lum bo'lib qolaveradi. Bizning vazifamiz aytadigan fikrimizning boshqalar tomonidan qabul qilinishiga erishishdan iborat.

Qabul qilish esa ko'p jihatdan o'z nutqimizni qanday ifoda qilishimizga bog'liq". Ko'rinadiki, nutqning aniqligi - nutqiy madaniyatning, nutq mas'uliyatining muhim sharti. Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, G'afur G'ulom, Oybek, Abdulla Qahhor, Abdulla Qripov kabi o'zbek so'z ustalarining tilga va so'z qo'llashga munosabati shu mas'uliyat mahsuli. Ayniqsa, Abdulla Qahhor fikrlari biz uchun ulkan saboq.

Abdulla Qahhor yozuvchi Ma'ruf Hakimning "Qahramonning o'limi" hikoyasini tahlil qilar ekan, Botir beliga qator beshta bomba qistirib..., Qo'lida bomba ushlagan holda ko'chaga yugurdi gaplaridagi bomba so'zining noto'g'ri ishlatilganligini, yozuvchi bomba va granataning farqiga bormasligini tanqid qiladi "Aniqlikni boshqacha tushunish ham mumkin, - deydi B.N.Golovin, - bu so'z va uning ko'pchilik tomonidan qabul qilingan ma'nosi hamda uning nutqda qo'llanishi bilan muvofiq kelishi.

Ko'rinadiki, aniqlik nutqning xususiyati sifatida, eng avvalo, til sistemasidagi lug'aviy daraja bilan bog'lanadi. Boshqacha aytganda, nutq aniqligi termini ostida voqelik va uning tildagi ifodasi bo'lgan lug'aviy birlik - so'z o'rtasidagi o'zaro moslik anglashiladi. Nutqning mantiqiyligi.

Nutqning mantiqiyligi uning asosiy sifatlari - to'g'rilik va aniqlik: bilan chambarchas bog'langan. Chunki grammatik jihatdan to'g'ri tuzilmagan nutq ham, fikrni ifodalash uchun muvaffaqiyatsiz tanlangan lug'aviy birlik ham mantiqning buzilishiga olib kelishi tabiiy. Demak, to'g'rilik aniqlik, aniqlik esa mantiqiylilikni taqozo etadi. Mantiqiylilikning buzilishi ifodalanayotgan fikrning to'liq yetib bormasligiga, ba'zan haqqoniy anglashilmasligiga olib kelishi mumkin. Nutqni tuzishdagi mas'uliyatsizlik oqibatida mantiqsizlik yuz berishi mumkin. Nutqning mantiqiyligi, avvalo, so'zlovchi va yozuvchining tafakkuri salohiyati, til bilimi, tajribasi, farosati va qobiliyatiga bog'liq bo'ladi.

Demak, ko'rinadiki, qator omillardan faqat bittasi lisoniy. Shu ma'noda, A.G.Chemishevskiyning "nimani noaniq tasavvur qilsang, shuni noaniq ifoda etasan, noaniqlik va ifodani chalkashtirish fikr chigalligidan dalolat" degan fikrini keltirish joiz. So'zlarning o'zi ifodalanayotgan narsa-hodisaga mos ravishda fikmi aniq ifodalashi narsa mantiqiyligi, so'z birikmalari, gaplar, abzas, hatto butun matnning o'zaro uyg'unligi, fikrlarni izchil davom ettirishga bo'ysundirilishi tushuncha mantiqiyligidir.

Misollarga e'tibor bering:

1. Endi kuy va raqslar tinglab dam oling ("Televideniye"dan).
2. Maktab bufetchisi Toji Ibrohimov bir kitobga 5 tiyindan qo'yib sotmoqda ("Mushtum").
3. Oyposh xolaga gorchechnik qo'yib bo'lib, ketmoqchi edi, Davron uni q o'yarda-qo'ymay choyga o'tqazdi (M.Jaloliddinova).
4. Suratga olingan akula quruqlikdagi sutemizuvchilarga o'xshab, tuxum qo'ymaydi, balki tirik bola tug'adi ("Fan va turmush"). Raqs tinglanmasligi, 5 tiyin kitobga emas, narxiga qo'yilganligi, choyga emas, dasturxonga o'tqazilishi mumkinligi, o'lik bola tug'masligi kabilar gaplarda mantiqqa zid bo'lib qolgan.

Ba'zan tarjimada ham mantiqsizlik yuz beradi. Yozuvchi Abdulla Qahhomning "Adabiyot muallimi" hikoyasidagi qahramon "nafis adabiyot muallimi" Boqijon Baqoyevning nutqi mantiqsiz nutq uchun xarakterli misoldir: "Chexovmi? Hmm. burjuaziya realizmi to'g'risida so'zlaganda, eng avval, uning obyektiga diqqat qilish kerak. Burjuaziya realislari tushungan, ular aks ettirgan obyektiv voqelikni anglash lozim bo'ladi. Turgan gapki, Chexovning ijodi boshdan-oyoq, butun mohiyati bilan ilk burjuaziya realizmi, ya'ni. himm. Mukarram, tovuqqa moyak qo'ydingmi? Qo'yish kerak, bo'lmasa daydi bo'lib ketadi. Tavba, tovuqdan ahmoq jonivor yo'q - moyak qo'ysang tug'adi! Nima uchun moyak qo'ysang tug'adi? Xo'roz nima uchun saharda qichqiradi? Ajoyib psixologiya! Biologiya o'qiysizlarmi?". Xulosa sifatida aytish mumkinki, mantiqiy nutq yaxlit holdagi, izchil, har til birligi maqsadga muvofiq ishlatiladigan nutqdur. Nutqning tozaligi. Nutqning tozaligi deganda, eng avvalo, unda qo'llanadigan til birliklarining adabiy til me'yorlariga mos kelishi tushuniladi. Darhaqiqat, madaniy nutqda hozirgi o'zbek adabiy tiliga xos bolmagan, o'rinsiz birliklar bolmasligi kerak. Ayrim kishilar nutqida sheva unsurlari, vulgar va varvar so'zlar,

jargon va argo ifodalari nome'yoriy tarzda qo'llanadi. Bunday nutqni toza va madaniy deb bo'lmaydi. Bular, asosan, dialektizm va varvarizmlar tilning sofligini buzuvchi asosiy til unsurlari. To'g'ri, ular ham tilimizda o'z o'rniga ega. Badiiy adabiyotda, kinofilmlarda personajlar nutqini individuallashtirish uchun ulardan foydalaniladi. Bunday so'zlar ma'lum bir badiiy-estetik vazifani bajarishga, muallifning ma'lum g'oyasini, niyatini amalga oshirishga xizmat qiladi. Yoshulli saning qizing bunda gapirilmagan. Ova, yoshulli. San, manglayi qara, badkirdor, na sababdan mundoq yomon so'zlarni elga tarqatding (Mirmuhsn). Bunday imsurlar personaj nutqida o'zini oqlaydi. Lekin muallif nutqida u nutq sofligiga putur yetkazuvchi vosita sanaladi.

Masalan: So'ri g'ichirladi. Quدرات bobo damsar urdi. Yuzini silab qo'yib, telpagini yechdi... (N.Qobul.) Norasmiy nutqda rasmiy uslubga xos so'z va ibora (kanselyarizm)larni, qo'shimchalarni o'rinsiz ishlatish nutqning sofligiga putur yetkazadi. Nutqni jonsiz qilib qo'yadi. Bu tilning hech qayerga yozilmagan, lekin amalda joriy bolgan temir qonuniga ko'ra, "Yaxshi ovqat yedim!" deb yozib bo'lmaydi, albatta, "Sifatli ovqatlandim" deb yozish shart. "Papiros chekadigan kishi gugurtni olib yurishi kerak" deb yozish to'g'ri emas, "Papiros chekish odatiga ega bolgan kishi o'ziga tegishli gugurt bilan ta'minlab yurishi kerak" deb yozilsa to'g'ri bo'ladi. Demak, rasmiy siyqa so'z va iborani noo'rin ishlatish nutqning notabiyligini, ishonchsizligini keltirib chiqaradi. Parazit so'zlar deb ataluvchi lug'aviy birliklar ham nutq madaniyati uchun xos emas. Ular, asosan, so'zlashuv nutqida ko'p ishlatilib, notiqning o'z nutqini kuzatib bormasligi, e'tiborsizligi natijasida paydo boladi va bora-bora odatga aylanib qoladi.

Nutqning ta'sirchanligi. Ma'lumki, nutqning yuzaga chiqishida aniq bir maqsad - tinglovchi va o'quvchi ongi va hissiyotiga ta'sir qilish vazifa qilib qo'yiladi. Shuning uchun ham ta'sirchanlik nutqning asosiy sifatlaridan biri sanaladi va qolaversa, to'g'rilik va aniqlik ham, mantiqiylik va tozalik ham tinglovchiga ta'sir etishga qaratilgan bo'ladi. Bu sanab o'tilgan sifatlarda lisoniy omillar birinchi planda tursa, ularning hammasidan foydalangan holda ta'sirchanlik keng doirada nolisoniy omillarni ham qamrab oladi. Bu nolisoniy omillar quyidagilar. birinchidan, so'zlovchining nutq obyekti haqida yetarli bilimga ega bo'lishi. Masalan, yozuvchi xarakter yaratayotgan ekan, u inson fe'l-atvori, psixologiyasi, voqea bo'lib o'tayotgan davr va tarixiy sharoit, ijtimoiy-iqtisodiy holat, personajning gender va kasbiy, yosh va etnik xususiyatlari, axloqiy sifatleri haqida yetarli bilimga ega bo'lishi zarur. Ayrim adiblar shaxsning atigi to'rtta temperament xususiyatini yaxshi bilmasdan turib, xarakter yaratishga kirishib ketadilar; ikkinchidan, nutqi mo'ljallanayotgan auditoriya psixologiyasi, dunyoqarashi, maqsad va intilishlari haqida keng tasavvurga ega bo'lishi lozim. Xo'sh, ta'sirchan nutq deganda qanday nutqni tushunmoq kerak? uchinchidan, vaziyatni to'g'ri baholab, nutqni unga muvofiqlashtirish kerak bo'ladi. Omma tushuna oladigan tilda gapirish, ularni ishontira olish notiqlar oldiga qo'yiladigan asosiy shartlardan. Buning uchun esa, yuqorida aytilganidek, mavzuni yaxshi bilishdan tashqari, uni bayon etishning aniq belgilangan rejasi bo'lishi kerak. Nutqdagi fikrlarni birinchi va ikkinchi darajali tarzda tuzib, o'zaro bog'lab, tinglovchilarga avval nutq rejasini tanishtirib, gapni boshlash lozim. Vaqtni hisobga olish notiqlik fazilatlaridan.

Chunki soʻzlash muddati oldin eʼlon qilinib, shunga rioya qilinsa, agar iloji boʻlsa, sal oldinroq tugatilsa, tinglovchilar zerikmaydi. Soʻzlovchining oʻz nutqiga munosabati ham muhim, chunki shunday boʻlgandagina quruq rasmiyatchilikdan qochish mumkin.

Soʻzlovchi va tinglovchi oʻrtasidagi aloqa yaxshi kechadi.

Notiq fikrlarini oʻzi yoki tinglovchilar hayotidan olingan misollar asosida isbotlashga harakat qilsa, mavzuga doir oʻz fikr-mulohazalarini bildirsa, nutq yana ham ishonarli va taʼsirli chiqadi.

Nutqning grammatik jihatdan toʻgʻri tuzilishi, taʼsirchan iboralarning qoʻllanilishi ham nutq taʼsirchanligini oshiradi. .

Xulosa

Bugungi kunda mamlakatimizda sodir boʻlayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, texnik, siyosiy, maʼnaviy-axloqiy oʻzgarishlarni hisobga olib, oʻz qiyofasini shakllantirish funksiyasi, tarbiyaviy funksiya, moslashish funksiyasi kabi kommunikativ funksiyalar haqida qoʻshimcha gapirishni oʻrinli deb hisoblaymiz virtual dunyoda nutqiy oʻzaro taʼsir qilish shartlari asosida.

Shuningdek, nutq madaniyatining axloqiy jihatida turli xil muloqot holatlarida lingvistik xulq-atvor qoidalarini bilish va qoʻllashni taʼminlaydi, muloqot jarayonida yomon soʻzlarga, raqibga nisbatan haqoratli, haqoratli va shunchaki hurmatsiz soʻzlar qatʼiy taqiq qoʻyiladi, "koʻtarilgan ohangda" suhbat qoralanadi.

Qoʻpol, tartibsiz soʻzlar, qoʻpol gaplar va suhbatlar toʻgʻri xatti-harakatni keltirib chiqaradi. Xalq ongiga kirib borgan bu haqiqat "yomon soʻz goʻzal axloqni buzadi" degan hikmatda ifodalangan. Shunday qilib, nutq madaniyati individualdir.

Ona tilidan toʻgʻri foydalanish shaxsning oʻziga xos uslub tuygʻusining, toʻgʻri va yetarli darajada rivojlangan estetik didning mavjudligini nazarda tutadi, bu esa shaxsning nutq madaniyati va til madaniyatining yangi darajasini shakllantirishning zaruriy shartidir.

ASOSIY ADABIYOTLAR:

1. Begmatov E., Mamatov A. Adabiy norma nazariyasi. 1-qism. - Toshkent: "Navroʻz", 1997.
2. Mahmudov N. Oʻqituvchining nutqi madaniyati. - Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi Oʻzbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007.
3. Karnegi D. Oʻz-oʻziga ishonch hosil qilish va omma oldida soʻzlash sanʼati. - Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2010.
4. Rasulov R. Nutq madaniyati va notiqlik sanʼati. - Toshkent: "Oʻzbekiston", 2009.
5. Qoʻngʻurov R., Begmatov E., Tojiyev Y. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. - Toshkent: "Oʻqituvchi", 1992.
6. www.ziyo.net